

خط کوفی پاسخی منطقی به هر چه روحانی تر شدن کتابت قرآن مجید بود.

خط کوفی در طی قرن اول و دوم هجری به تنهایی بار هر گونه تزئین و رونق را بردوش می کشد.

خط کوفی نامش را از شهر کوفه نخستین مرکز علمی اسلامی به وام می گیرد.

خط کوفی در ابعادی وسیع و چشمگیر و تزئینی مفصل در کتیبه های مساجد اسلامی مطرح شد.

وقتی تجربه ها به نهایت می رسد خط کوفی بر تن سفال می نشیند.

هادی هدایت

در تاریخ هنر پر بار اسلامی، بی تردید خط کوفی آغازگر نخستین رگه های تولد هنری سراسر ایمان و زیبایی می شود.

کاتبان گمنام و چیره دست در سایه ایمان و اعتقاد والا شان به قرآن مجید با مدد از خط کوفی کار کتابت کتاب خدا را آغاز می کنند. کاتبانی که آگاهانه می کوشند از همان ابتدا چشمهای مشتاق را بسوی خود کشند و خواست دلهای نیازمند به دریافت معانی قرآن را با استفاده از صلابت و زیبایی خط کوفی دوچندان سازند.

خطی که چون زاده شد پاسخی منطقی به هر چه روحانی تر شدن کتابت قرآن مجید بود.

خط کوفی، نخستین خاستگاه تجلی هنر در اسلام

نُرج مقبره رادکان

مهیائی که دارد به گونه آزمونی والا در تجارب هنری برمی گزینند.

کتابت قرآن مجید: نخستین تجلی خط کوفی

کاتبان نخستین قرآن مجید به شیوه خط کوفی، از همان ابتدا با توجه به انعطاف پذیری این خط، آنچنان ماهرانه و مشتاق قلم بردست گرفتند که با همه سادگی شیوه اولیه تحریر کوفی، تفاوت‌ها و شگردها آشکار گردید. هرگز دو دست یکسان نوشتند و ذوق‌ها و استعدادها به مشابهت و تکرار درنیامدند.

این زمینه مدیون خط کوفی است که در طی

خطی آغازگر جلوه‌های کمال خطاطی در عرصه هنر اسلامی. خطی که در هر چین و شکن حروفش انگاری که چرخش دستهای هنرمندانه، نه به تحریر که به ترسیم عظمت و مرتبه و تقدس و حرمت کلام خدا نشسته‌اند. تا آنجا که برخی از حروف جدا از هم به عنصری تزئینی و چشمگیر تبدیل می‌شوند.

هم بدین سبب است که ناگزیر به این باوریم که کاتبان خط کوفی را تنها نمی‌بایست صاحبان استعداد و ذوق در تحریر بشناسیم که آنان چیره‌دستانی در کار خط و خطاطی به شمار می‌روند که کوفی را با توجه به زمینه گسترده و

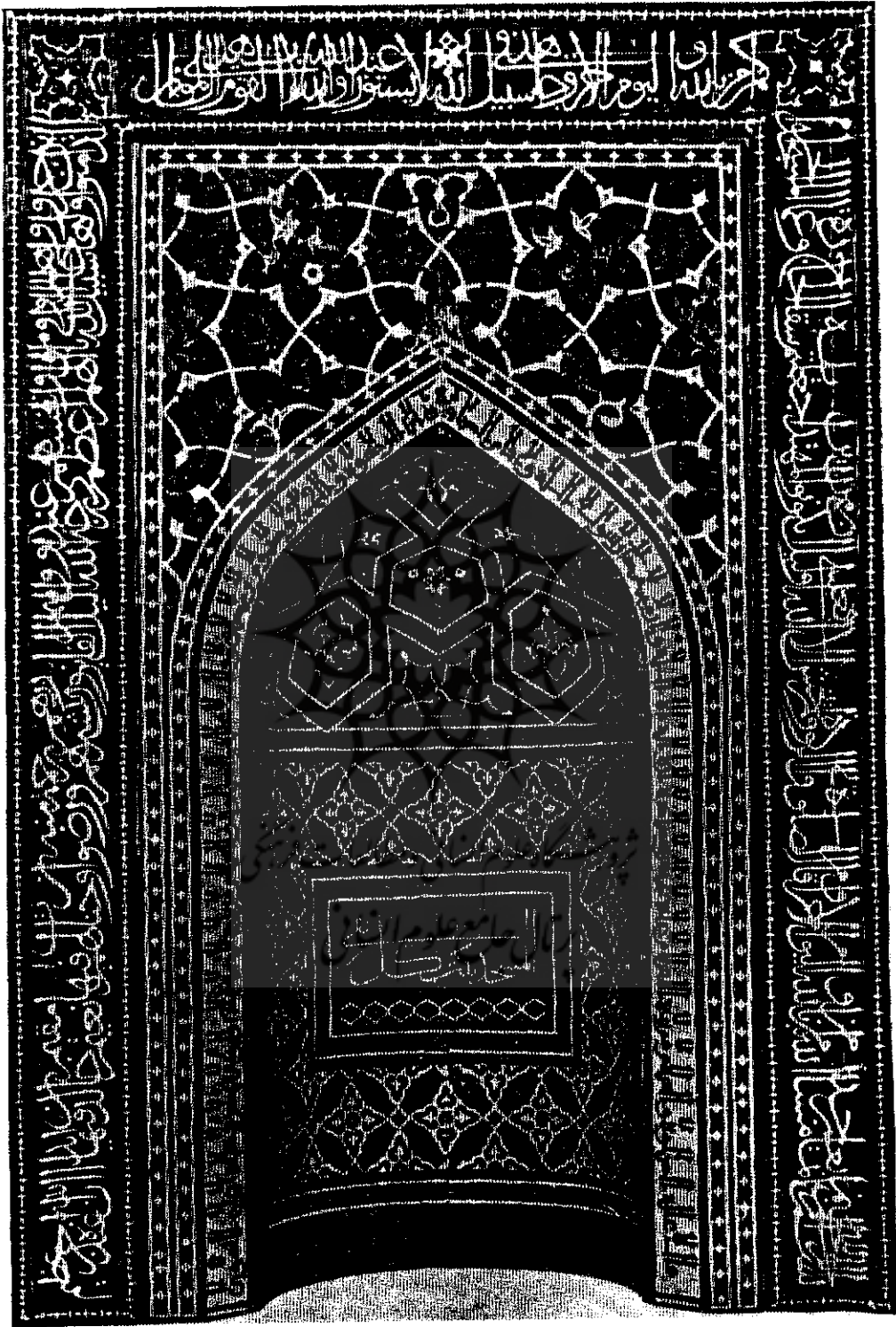
دو قرن اول و دوم هجری خود بتنهائی بار هر گونه تزئین و زیبائی و رونقی را بردوش می کشد و چون تذهیب به صفحات کتاب خدا راه می یابد، با همه رونق و زیبائی در کنار کوفی جائی برای مطرح شدن، آنسان که شایسته است نمی یابد و تنها به گونه زمینه ای تزئینی گاه جدا از تحریر کوفی و در حاشیه می ماند.

کوفه: خاستگاه خط کوفی

در باره خاستگاه خط کوفی نقل قول ها بسیار است، قدر مسلم آنکه، این خط نامش را از شهر کوفه، نخستین مرکز علمی اسلامی به وام می گیرد. خطی که ابتدا بی هیچ اعراب و اعجامی در قرن اول هجری و محدوده عربستان مطرح می شود و کاتبانی از این دیار به کار کتابت قرآن با مدد از خط کوفی اولیه که به آن «کوفی ابتدائی» می گویند مشغول می شوند.

گسترش خط کوفی

قرنی بعد، کوفی از مرزهای سرزمین عربستان همگام و هم زمان با فتوحات مسلمین به سایر نقاط جهان راه می یابد. تجارب معدود کاتبان عرب زبان که با همه محدودیت، زمینه ساز و الگو است، جای خود را به رقابت هنری پرثمر در گوشه و کنار ممالک اسلامی می سپارد. کوفی در گستره ممالک اسلامی به آنچنان اعتبار و نفاست و زیبائی دست می یابد که در قرن سوم هجری گذشته از راه یافتن اعراب و اعجام و شد و مدّ به آن، این خط محور اصلی و اساسی هنر تزئینی اسلامی می گردد و بدانی پایه از رشد و کمال در شیوه های متفاوت و بدیع می رسد که برای بازشناختن ارزش های هنری و فرهنگی خط

کاشیکاری معراب - ۷۴۰ هجری

کوفی ناچار به تقسیم‌بندی گونه‌های خط کوفی در جهان آن‌روز شده‌اند، عناوینی شامل کوفی مغربی، کوفی ایرانی، کوفی بغدادی و الخ...

خط کوفی در ایران

در ایران با توجه به ذوق و نوآوری هنرمندان مسلمان خط کوفی گذشته از کاربرد موثرش در کتابت قرآن به سایر هنرها نیز راه پیدا می‌کند، جایگاهی فراخور شأن و تحسین می‌یابد و شکفتا که عاملی موثر و عنصری پر بار در تزئین سایر هنرهای ظریفه اسلامی همانند سفال و فلز و

هم‌چنین گچ‌بری و پارچه‌بافی می‌گردد. و این همان زمانی است که تمامی ذوق‌ها و اندیشه‌های هنری در تکاپوی تنوع‌بخشیدن به این خط است و بدنیاال این نوآوری و ابتکار است که کوفی تزئینی مطرح شده و لابلای کلمات و حروف نقش گل و برگ و گیاه جا داده می‌شود.

از دگرسوی میل به تنوع‌بخشیدن خط کوفی همچنان ادامه دارد، مدت زمانی نمی‌گذرد که خطاطان چیره‌دست با وارد کردن اشکال هندسی

ظرف مفرغی - آسیای صغیر

در قالب خط کوفی، بانیان «کوفی بنائی» می شوند، شیوه تازه در الوان خیره کننده کاشی ها چونان معمائی سراسر رمز و راز، اعتبار تزئینات مساجد اسلامی را دوچندان می سازد.

خط کوفی و شیوه های نوین خوشنویسی

با این همه با رواج شیوه های جدید خوشنویسی، خط کوفی از اواخر قرن سوم هجری ببعد به آرامی جای خود را به تنوع شیوه های تازه می سپرد، اما این به کناری نهاده شدن را هرگز نمی بایست به معنای نادیده گرفتن ارزش های

خط کوفی دانست، چرا که کوفی با همه اعتبار در ضرورت تنوع و تحول هنر خطاطی از رواج می افتد و از این پس در کنار سایر شیوه های خوشنویسی همچنان بر در و دیوار مساجد و سایر بناهای مذهبی به کار گرفته می شود.

چه بسیار کاتبان هنرمند و باذوق و ایمان که همچنان با شیفتگی کار کتابت قرآن مجید را در شیوه خط کوفی دنبال می کنند، که این استمرار و ادامه حیات خط کوفی بیشتر بدلیل نگاهداشت ارزش های والای کوفی و سهم موثر این خط در

کاسه - سمرقند - قرن ۹ تا ۱۰ میلادی

ظرف مفرقی - ۱۱۶۳ میلادی - هرات

پاگیری هنر خوشنویسی در جهان اسلام و مهم تر
هنر تزئینی اسلامی بوده است.

کتابت قرآن مجید به شیوه خط کوفی در ایران
با توجه به ایمان و عشق و ارادت خطاطان
مسلمان ایرانی به کتابت کتاب خدا، ایران از
معدود کشورهای اسلامی است که در آن می توان
نفیس ترین نسخ خطی قرآن را جستجو کرد. یک
آمار و جمع بندی کلی حکایت از آن دارد که در
ایران بیش از ده هزار نسخه قرآن خطی به خط
کوفی، ثلث، نسخ، محقق، ریحان و نستعلیق چه

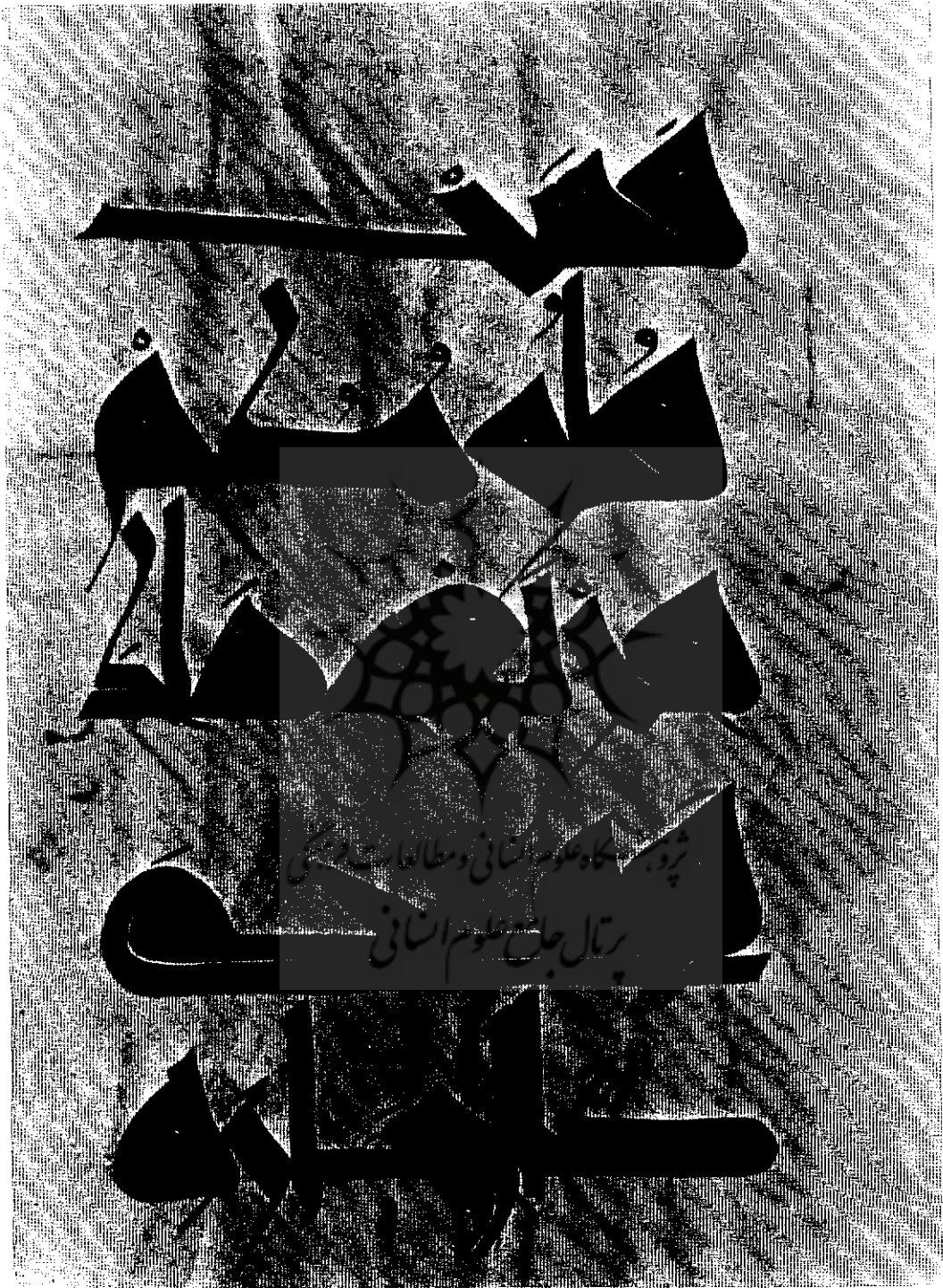
ساده و چه با تذهیب وجود دارد که بسیاری از
این نسخ بدلیل زیبایی خط و تذهیب و ترصیع و
جلدسازی درعالم هنر اسلامی بی مانند است.

غنی ترین مجموعه نسخ خطی قرآن را باید در
کتابخانه آستان قدس رضوی جستجو کرد و سایر
نسخه ها را در موزه ها و مجموعه های خصوصی.

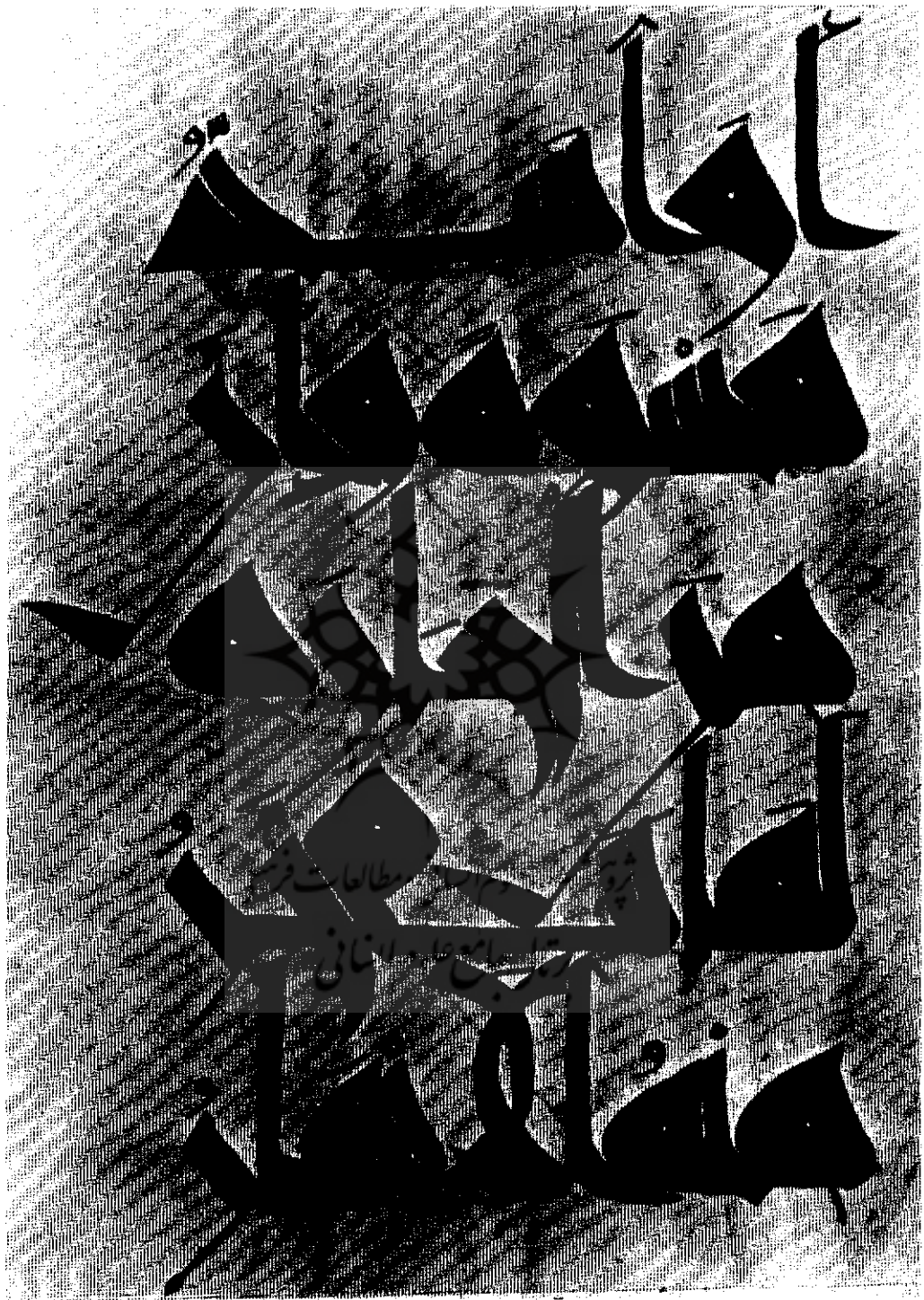
نسخ خطی قرآن مجید به خط کوفی در ایران
حکایت از استقبال خطاطان و خوشنویسان
ایرانی از این خط می کند، آنان کوفی را چون به
عاریت گرفتند بدان شخصیت و شکلی دلخواه و

ظرف مفرغی - اوایل قرن پانزدهم میلادی

خط کوفی مغربی - ۴۱۰ هجری - موزة قاهره

مستقل بخشیدند، و این همان تلاشی است که کوفی ایرانی را به عرصه هنر اسلامی ارائه می دهد. وارد کردن تذهیب و تزئین در کنار خط کوفی و ابتکار در شیوه های مختلف تحریر این خط بی تردید از آن ایرانیان هنرمند است.

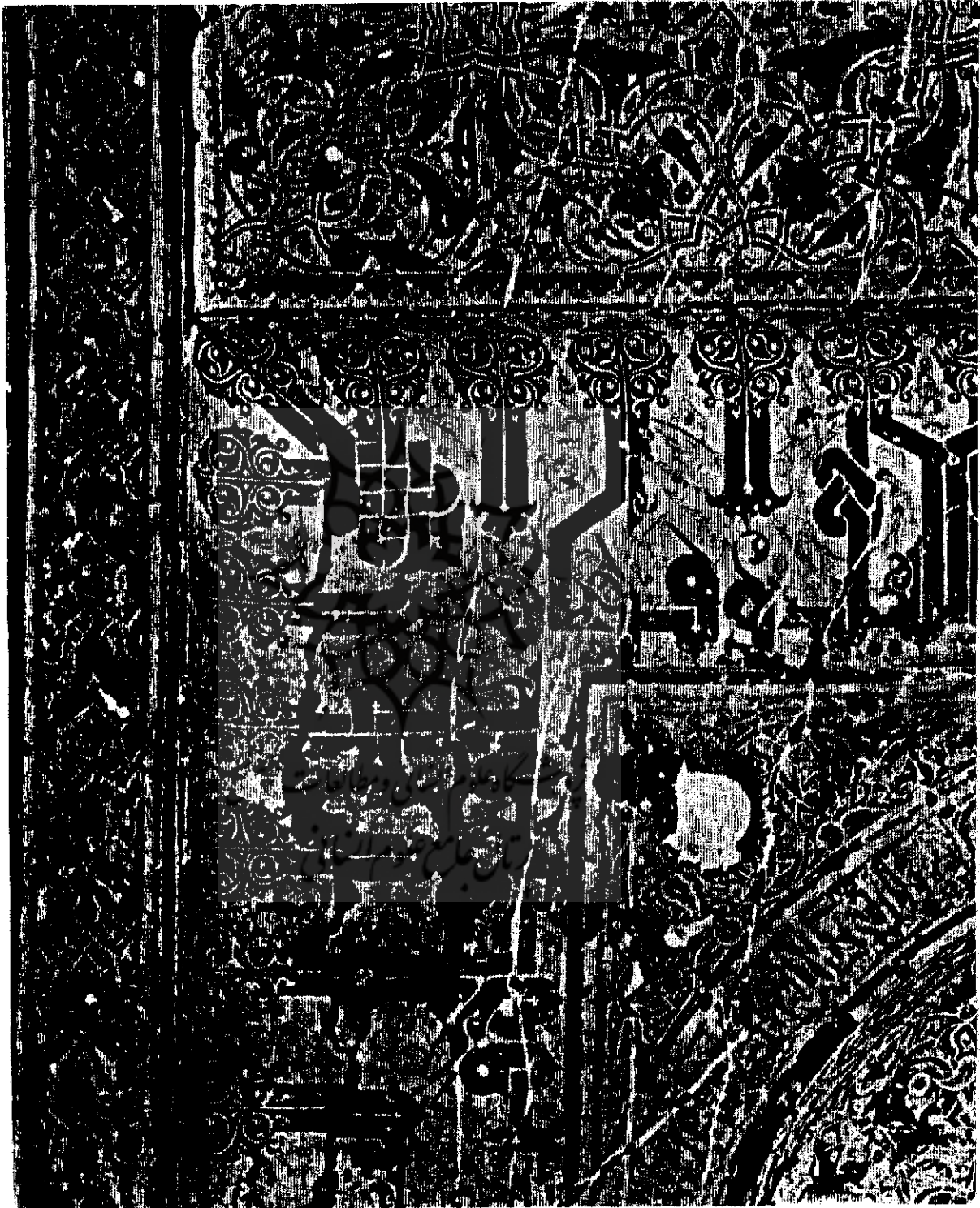
کتیبه های خط کوفی در مسجد و محراب

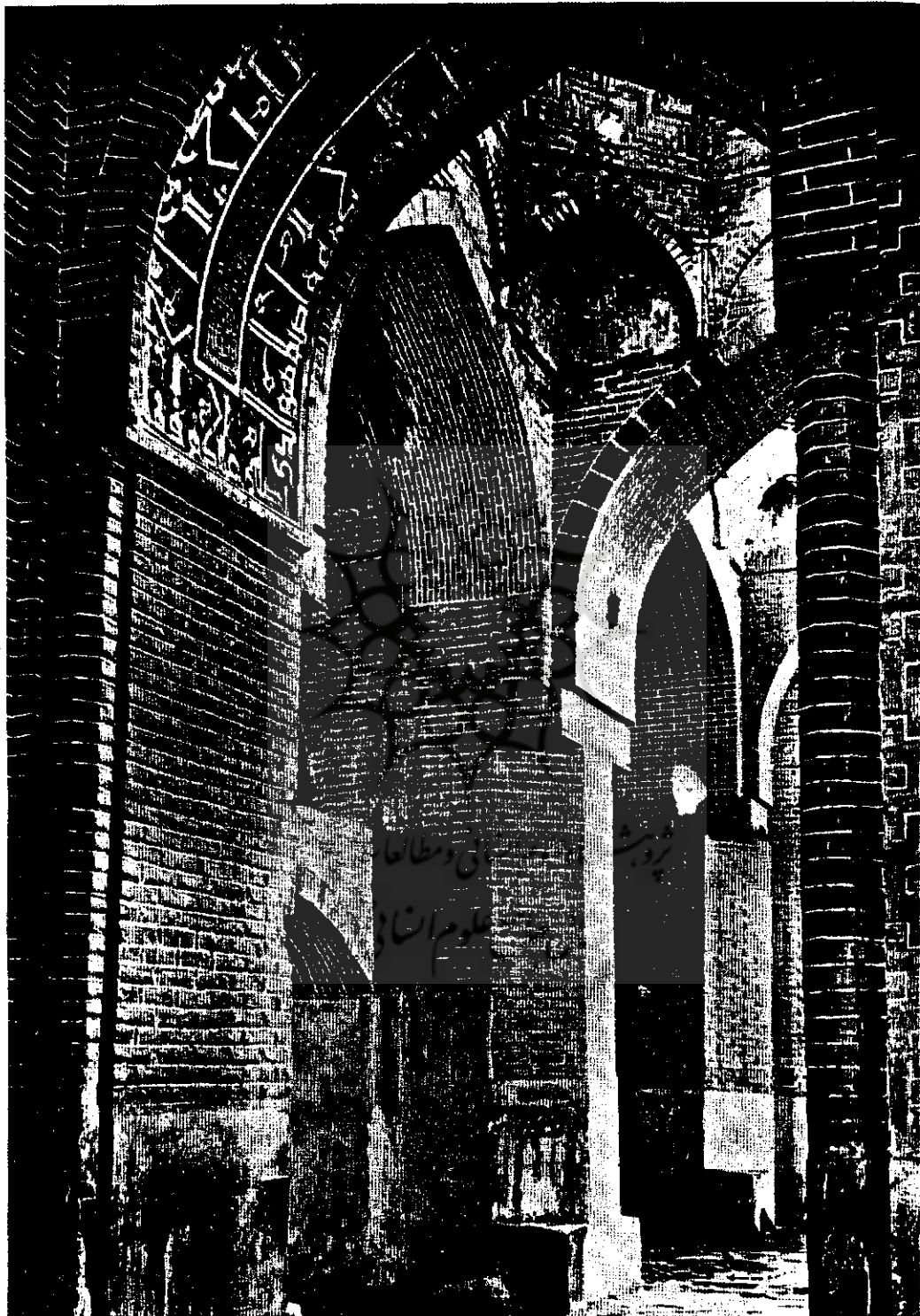
تردیدی نیست که گام بعدی در تحول خط کوفی از آن خطاطان و کاشیکارانی است که کار تزئین خانه خدا را با مدد از خط کوفی به عنوان زمینه اصلی تزئین برگزیدند. خطی که تجربه و پختگی و زیبایی اش را مدیون کتابت قرآن است. اینک قرار بر آن است که قامت بلند و پر راز و شکن الفبای کوفی به پیشانی ایوان های مساجد راه یابد و در چهارچوب محراب ها بیشترین نقش تزئینات را از آن خود سازد. هم بدلیل این تحول است که از این پس خط کوفی در ابعادی چشمگیر با تزئینی مفصل و تحریری پیچیده پا به عرصه هنر تزئینی اسلامی می نهد. تحولی نه سهل و آسان، هنری نه تنها نشانه ذوق و مهارت که آغازی در گشودن دریچه تازه ای به معانی معنویت و اخلاص و ایمان در هنر. الفبای کوفی در پیشانی ایوانهای مساجد، بر گرداگرد مناره ها، بر بلندای گنبد های رفیع هر نظر و چشمی را بخود کشیدند، تا آنجا که چشمها را از راه دور به اشتیاق خواندن، زبانها را به تحسین و دلها را به نیاز و طلب واداشتند.

تحول تازه ابتدا در بافت ساده و صمیمی آجر وزان پس بر تارک محراب های نفیس گچ بری شده و دست آخر در زمینه کاشی های رنگین خود نمایاند، تا آنجا که در خانه های

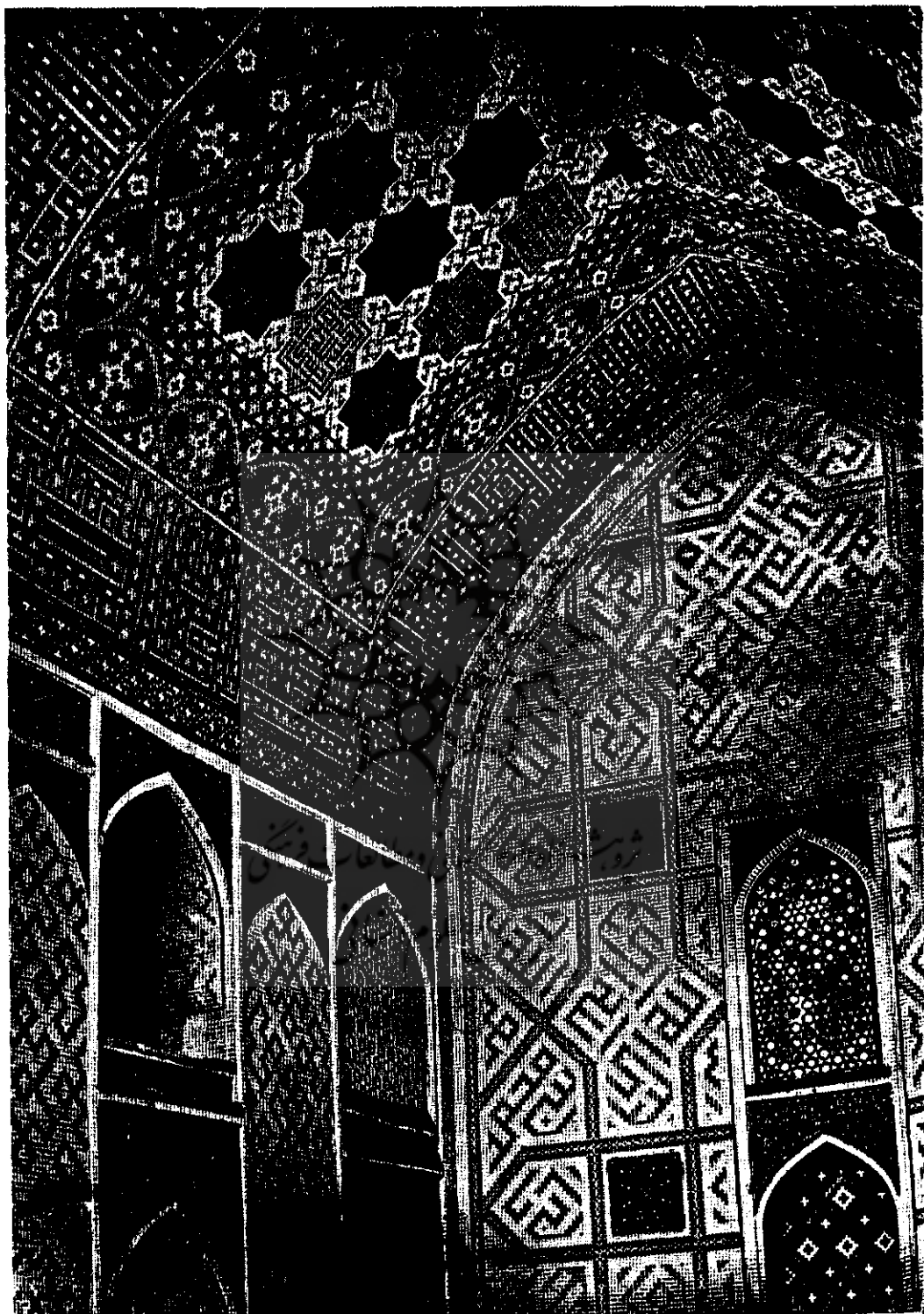

محراب - مقبره الحسن بن کیخسرو - ۷۱۸ هجری

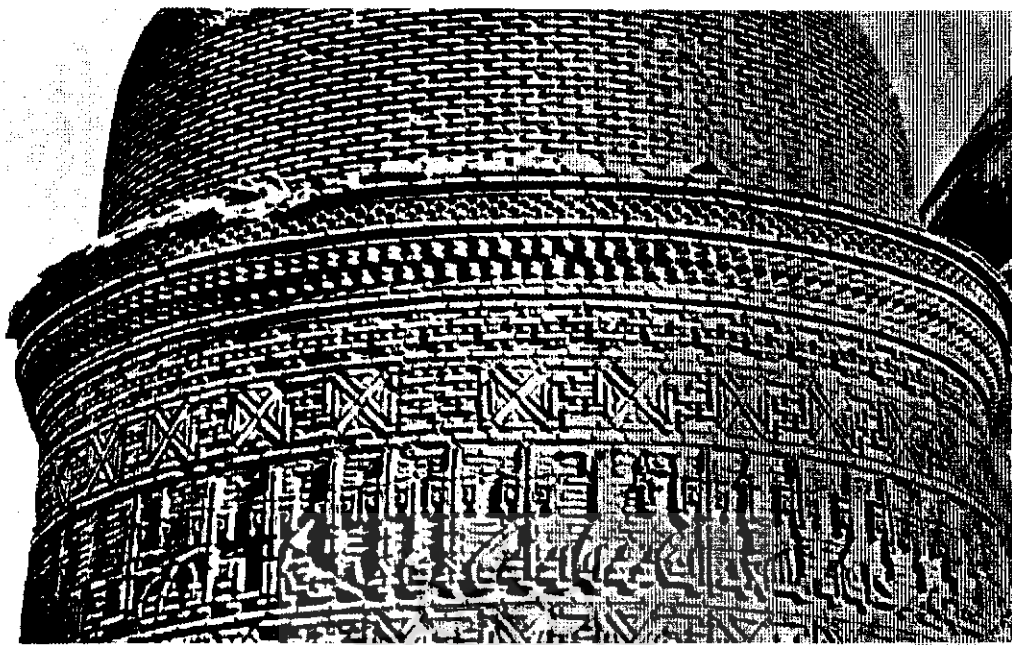

سنت شرقی محراب مسجد جامع اردستان

ایوان جنوب شرقی مسجد گوهرشاد — مشهد

برج مقبره چهل دختران - دامغان

معنایی جستجو کرد که اسلام به هنر می بخشد، باری از تعهد، رسالتی در آگاهی بخشیدن، دور شدن از زیبایی ظاهری، راه یافتن به نوعی عرفان و سادگی در هنر.

و دیگر دلیل آنکه هنرمندان مسلمان گام در راه وحدت بخشیدن به مفاهیم هنر اسلامی برمی دارند، تلاش در رسیدن به نوعی بیان مشترک. شگفت آور آنکه این مهم سرنوشت هنر اسلامی را به یکنواختی و تکرار نمی کشاند. گوئی در کنار این وحدت بخشیدن، آنان آنچنان ذوقی را بکار می بندند که هر بار سرفصل تازه ای در زیبایی و هنر می گشایند.

خط کوفی در سایر هنرهای ظریفه.

هم زمان با رونق کوفی در کاشی و سفال، این خط در تزئین ظروف فلزی نیز صاحب سهم می شود. در کنار طرح و نقش های اسلیمی و

خدا، به هر گوشه و کناری نقشی و تنوعی و حرکتی تازه از کوفی بیادگار ماند، کوفی پیام رسان کلام خدا شد، خطی که گاه خواندن و باز یافتنش بویژه در شیوه بنائی نیازمند تعمقی طولانی و حیرت بسیار است، که این همه راز و رمز زائیده هنری مقدس و معنوی است که تورا از هر چه عریانی و آشکاری و سهل پسندی و تفنن است دور می کند.

در اوج پختگی و کمال خط کوفی، وقتی تجربه ها به نهایت می رسد، کوفی بر تن سفال می نشیند، در باب اینکه چگونه عوامل تزئینی هندسی و یا طبیعت و نقوش حیوانات با آن همه سابقه طولانی و زیبایی در صفحه بشقاب ها و گرداگرد کاسه های سفالی جای خود را به خط کوفی می سپارد بی هیچ تردید می بایست گذشته از رونق و اقتدار خط کوفی، عامل اصلی را در بار

هندسی. و بجاست اشاره کنیم که این تحول در رابطه با ارتباط نزدیک هنر و جامعه شکل می‌گیرد، در خلاصی هنر از بند انحصارطلبی‌ها. اینک می‌شود به آسانی، بی هیچ زرق و برقی آن‌همه پیچیدگی و انحصار را که لاجرم بنور از ذوق جامعه شکل می‌گرفت به کناری نهاد و به سوی هنری پاک و منزه و زیبا و آشکار برگشت و حتی وقتی برتن ظرفی فلزی نقشی از گل و برگ از گیاه قلم زده نشد، به همان چین و شکن و زیبایی خط کوفی اکتفا کرد.

اما جالب‌تر از همه استفاده از خط کوفی بر پارچه‌های گران و ارزان زمان است، کوفی در پارچه به عنوان عنصری تزئینی، گاه تنها با حاشیه‌ای همانند کتیبه‌های مساجد مورد استفاده قرار می‌گیرد.

باتوجه به نقش رنگ در پارچه‌ها، خط کوفی لطفی همانند کتیبه‌های کوفی کاشیکاری شده می‌یابد. و باز هم تجلی هنری بی‌شناسنامه کاتبی و یا راقمی. راستی چه می‌شد اگر در کنار این همه هنر، قلم زدن بر فلزی، نقش زدن بر سفالی، به شیوه رایج نسل‌های بعد به نشانه «رقم کمترین بنده درگاه الهی» برمی‌خوردیم، تا اینچنین در وادی پهناور هنر اسلامی دلتنگ از ناشناختن‌ها نباشیم، اما گاه این اندیشه به ذهن آدمی خطور می‌کند که راستی را نکنند قصد عمدی در کار بوده است تا تو امروز به معنای فروتنی اندیشه کنی و اخلاص را دریابی.

کوفی اگرچه در پارچه‌ها راه می‌یابد، اما چه در زمان رونق و چه بعد از آن با همه امکاناتی که قالی در این سرزمین دارا است، خط کوفی

بندرت و تنها در قالیچه‌های کوچک و تزئینی، همانند استفاده از تابلویی بر دیواری راه پیدا می‌کند. و این حکایت نه بدلیل عدم توانایی کوفی نویسان بر تن قالی است که چون کوفی همه‌گانه با نام خدا و کلام خدا به نگارش درمی‌آید، در حرمت این کلام و کلمات مقدس نیست که به زیر پای این و آن درآید، پس نقش‌ها در قالی در همان اسلیمی‌ها و گل و بوته‌ها تکرار می‌شود. این محدودیت و منع بدلیل آگاهی و تفکر در هنری است که از سر تصادف و تفتن بوجود نمی‌آید.

اینکه بخواهیم ردپای کوفی را در سایر رشته‌های هنر ظریفه دنبال کنیم کاری نه در حوصله این مقال است، که تنها ذکر اشاراتی را ضروری می‌بینیم: در نقش خط کوفی در سکه‌های سده‌های نخستین هجری و حجاری این خط بر تن سنگ و مهم‌تر کنده کاری بر چوب، که این کنده کاری معادل ارزش کتیبه‌های خط کوفی در مساجد و چه بسا اوقات ماهرانه‌تر به حساب می‌آید. به خصوص وقتی که در درهای چوبی بناهای مذهبی ایران، چونان چشم بنا می‌درخشد.

و این همه روایت مختصری بود از پنج قرن نفوذ و تاثیر خطی در گستره هنر نوپائی تحت نام هنر اسلامی در سده‌های نخستین ظهور اسلام، خطی که توان آنرا داشت که تا قرن‌ها بعد نیز یکه و تنها بدرخشد، اما چون از رونق افتاد همچنان در سرلوحه‌ها و یادها باقی ماند، چندانکه تنها ذکر یادگارهایش در ایران خود کتابی مفصل می‌شود.